FONETISME REGIONALE, POPULARE ȘI ARHAICE ÎN **CODICELE POPII BRATUL**

DE

C. DIMITRIU

1. Domeniul foneticii relevă în modul cel mai evident asemănările și deosebirile dintre aspectul vechi și cel actual al limbii române literare. În acest sens, pentru realizarea unei impresii generale privitoare la locul *Codicelui popii Bratul* (=CPB) în cadrul limbii române literare din secolul al XVI-lea, comparăm, pentru început, din punct de vedere fonetic[1], CPB cu *Codicele Voronețean* (=CV) și *Tetraevanghelul* lui Coresi (=CT). Comparația o facem pe baza a cîte trei mii de sunete din fiecare text (o mie de la p. 1 sqq., o mie de la p. 50 sqq. și o mie de la p. 100 sqq.), din care am luat în considerație ceea ce este deosebit față de limba literară actuală (adică elementele regionale, populare și arhaice), așa cum se vede din tabelul imediat următor.

Textul	Sunete întrebuințate diferit față de limba literară actuală			
	p. 1 sqq. (1 000 sunete)	p. 50 sqq. (1 000 sunete)	p. 100 sqq. (1 000 sunete)	total
CPB	51(5,1%)	73(7,3%)	62(6,2%)	186(6,2%)
CV	69(6,9%)	123(12,3%)	122(12,2%)	414(10,4%)
CT	83(8,3%)	64(6,4%)	59(5,9%)	206(6,8%)

Datele de mai sus relevă faptul că, din punct de vedere fonetic[2] — luînd în considerație aspectul cantitativ — CPB poate fi pus alături de CT, ambele fiind mai apropiate de limba literară actuală (față de care fonetismele regionale,

[1] Textele comparate au fost transcrise în alfabet latin după normele pe care le indicăm în *Alfabetul chirilic în* **Codicele popii Bratul** (în curs de publicare). Pentru o comparație a acestor texte la nivel lexical și morfologic, vezi, de exemplu, C. Dimitriu, *Vocabularul din* **Apostolul popii Bratul**, în AUI, XXI, 1975, p. 19—37, și *Observații privitoare la morfologia din unele texte românești*, în AUI, XXVI, 1980, p. 65—82.

[2] Subliniem, însă, că textele luate în discuție nu sînt unitare la toate nivelele limbii. De exemplu, din punct de vedere lexical, CPB se apropie de CV prin cantitatea elementelor regionale și ieșite din uz (care în aceste texte reprezintă în jur de 20% cuvinte-titlu cu 6—7% cuvinte-text), ambele deosebindu-se de CT, unde elementele regionale și ieșite din uz sînt în proporție de abia 11% cuvinte-titlu cu 3% cuvinte-text). Vezi articolul (citat în nota 1) *Vocabularul...*, p. 37.

BDD-A24122 © 1985 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-24 01:54:22 UTC)

populare și arhaice însumează 6—7 procente), în raport cu CV, care este mai depărtat de limba literară actuală (față de care fonetismele regionale, populare și arhaice depășesc 10 procente). Fonetismele diferite de limba literară actuală (regionale, populare și arhaice) din CPB apar — din punctul de vedere al utilizării lor în spațiu și timp — ca un „amestec", explicabil sau prin straturi succesive datorate unor copiști diverși, sau, mai curînd, prin apartenența celui ce a scris textul la un grai de tranziție.

2. Cercetînd, în cele ce urmează, întregul material fonetic din CPB, ne oprim în mod special la ceea ce nu a fost preluat de limba literară din zilele noastre, adică la fonetismele regionale, populare și arhaice. Subliniem că identificarea fonetismelor regionale, populare și arhaice din CPB în raport cu limba literară actuală scrisă nu este posibilă fără luarea în discuție și a unor fapte de grafie[3].

În legătură cu grafia, prezintă interes vocala *a* atunci cînd, precedată de o semivocală palatală, aparține unui diftong ascendent notat în chirilică prin ѣ. Trecînd peste situațiile în care ѣ notează în mod cert fie diftongul *ea* (*alergarea*, 140/15, *arătarea*, 383/22, *cine-au scăpat* 335/7—8 etc.), fie vocala *e* (*lucrarea*, 1/15, *punea*, 259/5 etc.), atrage atenția în mod deosebit o grafie de tipul дѣкѧ, 140/14. La întrebarea dacă în acest cuvînt ѣ notează *ea* sau *e* răspunsul nu credem că poate fi precis. În CPB acest cuvînt are trei grafii — дєкѧ, 18 ocurențe, дѣкѧ, 5 ocurențe și дѣкѫ, 2 ocurențe —, ultima dintre ele necesitînd unele comentarii. Conjuncția actuală *dacă* a luat naștere pe terenul limbii române din *de* + *ca*, fazele evolutive fiind considerate *deca* > *deaca* > *daca* > *dacă*[4]. Cu alte cuvinte, admițînd această etimologie, observăm că *decă* nu reprezintă o etapă în evoluția, în principiu acceptată, de la *de* + *ca* la *dacă*. Ca urmare, se poate pune problema: *decă* este o formă a conjuncției *dacă* sau a altui cuvînt? Primul context — în care *decă* este în legătură cu o propoziție ce trebuie considerată principală — nu trimite la conjuncția subordonatoare *dacă*, ci la *adecă*„ cu afereza lui *a-* și cu sensul de *iată*[5]: „E slugile mersără și nu aflară ei întru temniță. Întoarseră-se, vestiră grăindu: *decă* amu temnița aflămu-o încheiată cu toată tăriia și păzitorii stîndu naintea ușilor. Deschiseră; înlăuntru nice unul nu aflăm", CPB, 52/6—7. Și mai evident este sensul de *iată* în al doilea context, unde după *decă* — pus în legătură tot cu o propoziție ce trebuie considerată principală — cel ce a scris a început cuvîntul *bărbații*, pe care l-a șters cu trei linii orizontale, „traducînd" mai întîi pe *decă* prin *iată* și abia apoi scriind cuvîntul *bărbații*:

[3] În discuția de față avem în vedere *mai ales faptele de limbă*, menționînd doar în treacăt ceea ce considerăm că reprezintă *fapte de grafie*.

[4] Vezi Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, București, 1978, p. 517—518, unde se dau și unele indicații bibliografice și se înlătură ipoteza *dacă* < *de* + v. bg. *ako*, întrucît aceasta presupune un *deacă*, iar „textele nu cunosc... decît pe *deaca*" (p. 518). O altă ipoteză formulează Al. Procopovici, *Pe drumurile dicționarului. Probleme de sintaxă: conjuncțiile și interjecțiile* de, ca *și* că, daca *și* dec („Dacoromania", XI, 1948, p. 44 sqq.): *dacă* < *deest eccum*. Această ipoteză ni se pare mai puțin convenabilă decît cea aparținînd lui W. Meyer-Lübke (*dacă* < *de* + *ca*), datorită dificultăților de a proba, pe de o parte, existența — în latina din care a luat naștere româna — a grupului *deest eccum* și, pe de altă parte, evoluția lui *-u-* (din *eccum*) la *-ă* (din *dacă*). Ipoteza proveninței lui *dacă* din *de* + *că* — acceptată în DEX — prezintă și ea dezavantajul de a nu putea explica în mod convenabil pe *-a* din *d(e)aca* întîlnit în limba română veche (vezi mai sus) și, sporadic, în graiurile actuale (vezi ALR I, II, harta 273, punctul 397).

[5] Pentru sensul de *iată* al lui *adecă*, vezi DA, s.v. *adecă*, și Al. Rosetti, *op. cit.*, p. 569.

BDD-A24122 © 1985 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-24 01:54:22 UTC)

„Veni neştine, spuse lor : **decă**, *iată*, bărbaţii carei băgatu întru temniţă sîntu întru besérecă, stîndu şi învăţîndu oaminii", CPB, 53/7—13. Că în CPB *decă* poate fi altceva decît *deca* rezultă şi din faptul că pe aceleaşi pagini în care *decă* nu introduce propoziţii subordonate (ci este pus în legătură cu propoziţii ce trebuie considerate principale) apare şi *deca* avînd calitatea de element de relaţie subordonator în frază : „*Deca* auziră cuvintele acéste, preuţii şi voivozii beséricii şi potropopii nu domiriia-se de eişŭ....", CPB, 52/20—53/5. Altfel spus, sensul contextual al lui *decă* din CPB permite ipoteza că în acest text *decă* reprezintă forma aferezată a interjecţiei vechi *adecă* (=*iată*).

Împotriva interpretării lui *decă* drept *adecă* (=*iată*), însă, se pot invoca anumite fapte. Astfel, în afara ipotezei unei greşeli de scriere, notăm că în CPB românescul *decă* traduce acelaşi cuvînt ca şi *deca*, şi anume, slavonescul ꙗко (compară p. 52/10—11 cu 52/20). Pe lîngă aceasta, în secolul al XVI-lea există cîteva atestări ale formei *deacă* (în chirilică дѣкѫ), acestea probînd că *-a* (final, neaccentuat) trecuse la *-ă* şi înainte de reducerea diftongului *-ea-* (în chirilică ѣ) la *-a-*. În toate aceste atestări, *deacă* introduce propoziţii secundare, ceea ce înseamnă că este în mod cert o conjuncţie subordonatoare care, din punct de vedere grafic, poate fi pusă în legătură cu *decă* pe care l-am presupus a fi *adecă* aferezat. Găsim, astfel, o ocurenţă a conjuncţiei subordonatoare *deacă* în *Catehismul Marţian* : „*deacă* [дѣкѫ] ne-au datu Dumnedzeu cuventele sale afară să ne ispăşim..., dară prin ce ne vom (ispăşi) ?" (după Al. Rosetti, *Mélanges de Linguistique et de Philologie*, Copenhaga—Bucureşti, 1947, p. 549). Două ocurenţe ale lui *deacă* subordonator apar în *Cazania a doua* a lui Coresi (ediţia S. Puşcariu—A. Procopovici, Bucureşti, 1914)[6] : „*deacă* nu vorŭ mai putea răbda înnotătorii bura, atunce amu cade-ne-se noao a mérge....", 376/2—3 ; (şi dintre) „aceia *deacă* se duseră, începu Isusŭ a grăi...", 525/31. O ocurenţă a conjuncţiei *deacă* se întîlneşte şi în *Palia de la Orăştie* (ediţia Vioricăi Pamfil, Bucureşti, 1968)[7] : „şi fură dzilele lu Adamŭ, *deacă* născu Sitŭ, 8 sute de ani", 25/4—5. Adăugăm, în sfîrşit, că, sporadic, unele texte probează nu succesiunea *daca* > *dacă*, ci anterioritatea lui *dacă* faţă de *daca* : „*dacă* am văzut tocmala de bună voe, noi încă ne-am pus peceţile pentru mai mare mărturie....", zapis din judeţul Bacău, 1581, după *Cuvente den bătrîni*, I, 1878, p. 29 ; „*daca* au venit moldoveanul de unde au fost, el ş-au găsit moşiia împresurat<ă>", proces din Tîrgu Jiu, 1591, după *Cuvente den bătrîni*, I, p. 47 (ambele exemple sînt menţionate de Al. Rosetti, *op. cit.*, p. 517).

Toate aceste fapte arată că, admiţînd proveniența lui *dacă* din *de* + *ca*, este necesară o revenire asupra fazelor evolutive ale acestui cuvînt *din punctul de vedere al graiurilor* reflectate în textele vechi. Astfel, cu toate că în mod

[6] În acest text, conjuncţia subordonatoare în discuţie apare o dată în forma *deca* în textul evanghelic (491/11), de două ori în forma *deacă* în omilii (vezi exemplele pe care le dăm în text) şi de 94 de ori în forma *deaca* în predoslovie, texte evanghelice şi omilii (exemplu, 3/19).

[7] În acest text, pe lîngă unicul *deacă*, citat mai sus, apare de 40 de ori *deaca* (exemplu 9/14). Subliniem cu această ocazie că, împotriva aprecierii citate în nota 4, textele din secolul al XVI-lea atestă (pe lîngă *deaca*) şi pe *deacă*, cu precizarea că acest lucru nu trimite în mod obligatoriu la proveniența lui *dacă* din *de* + v. bg. *ako*.

BDD-A24122 © 1985 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-24 01:54:22 UTC)

logic se poate admite succesiunea *deca* > *deaca* > *daca* > *dacă*, totuși, în graiurile reflectate în textele vechi[8] se constată și existența unor faze menționate — chiar dacă acestea apar sporadic —, și anume, *deacă* atestat în *Catehismul Marțian*, *Cazania a doua* a lui Coresi și *Palia de la Orăștie* (în ipoteza că nu o considerăm formă aferezată a lui *adecă*, tot aici ar trebui notat și *decă* din CPB, la care ne-am referit mai sus). Pe de altă parte, faptele regionale invocate mai sus trimit la ideea nerespectării ordinii fazelor evolutive considerate normale, în sensul că forma *dacă* este atestată în 1578 în graiurile de tip moldovenesc înaintea formei *daca* întîlnită în graiurile de tip oltenesc în 1591. Transformarea lui *-a* în *-ă* se poate explica prin analogie: așa cum la **elementele moștenite din latină** *a* neaccentuat și neinițial trece la *ă*[9], tot la fel trece la *ă* și *a* neaccentuat și neinițial din **elementele formate pe terenul limbii române.** Astfel spus, fonetismele sporadice *deacă* (chiar și *decă* din CPB !) și *dacă*, anterioare lui *daca*, reprezintă evoluții normale în textele din secolul al XVI-lea, unde elementele regionale pătrund cu ușurință în ceea ce considerăm drept limbă română literară veche.

Cît privește forma *decă* din CPB, aceasta permite cel puțin două interpretări. Ne referim, pe de o parte, la posibilitatea ca *decă* să fie o conjuncție subordonatoare întrebuințată „greșit", în sensul utilizării ei în legătură cu o propoziție care ar trebui considerată principală. În această ipoteză, am putea vorbi de anacolut, construcție populară care în exemplele citate din CPB se caracterizează prin aceea că vorbirea întreruptă la un moment dat *în cadrul unei fraze* nu mai este continuată în aceeași frază, ci *într-o altă frază*. Pe de altă parte, *decă* din cele două exemple din CPB poate reprezenta forma aferezată a interjecției vechi *adecă* cu sensul de *iată*. Admițînd această ipoteză, am putea vorbi aici de un fapt regional caracteristic epocii vechi a limbii române, în același sens în care mai tîrziu, prin fonetică sintactică, adverbul *adică* apare în forma *dică* „—Na-ți-o bună, că ți-am frînt-o ! zise Trăsnea ; cînd la *dică*, nu-i nimică" (I. Creangă, *Opere*, București, 1972 — ediția bibliofilă — p. 294 ; vezi și DA, s.v. *adecă*).

2. Un alt fapt de limbă veche care are legătură cu grafia poate fi pus în evidență prin luarea în discuție a slovei Ѥ, ѥ (numită *iest*), care este interpretată în maniere diferite. Astfel, unii specialiști conferă lui Ѥ, ѥ valoare numai de *e* (vezi, de exemplu, Florica Dimitrescu, *Tetraevanghelul* lui Coresi, București, 1963, p. 27). În ultimul timp, însă (vezi, de exemplu, *Codicele Voronețean* editat de Mariana Costinescu, București, 1981, p. 96), lui Ѥ, ѥ i se atribuie și valoare de *e* dacă este precedat de consoană (*frate*) sau dacă se află la începutul unor nume proprii străine (*Efesu*), dar — potrivit normelor ortografice actuale — și valoarea de *ie*, dacă se află la început de cuvînt sau de silabă (*ierbile*, *grăiescu*).

Pentru a putea lua o decizie la care să avem motivație, am urmărit în CPB grafia tuturor celor 34 de cuvinte-titlu (la care adăugăm, pentru unele forme ale sale, și pe *a fi*) cu frecvența de 1 065 cuvinte-text la începutul

[8] Graiurile actuale reflectate în ALR nu prezintă interes deosebit în această privință, întrucît aici evoluția fonetică a acestei conjuncții poate fi considerată în principiu încheiată ; vezi ALR I, II, harta 273, unde în majoritatea punctelor anchetate apare *dacă* sau *dacî(ă)*, excepțiile fiind constituite de cîteva puncte în care găsim *daca* (397), *dică* (335) și *dăcă* (28 și 214).

[9] Vezi Al. Rosetti, *op. cit.*, p. 370.

BDD-A24122 © 1985 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-24 01:54:22 UTC)

cărora în ortografia actuală apare *e*[10] sau *ie*[11]. Înainte de a face unele comentarii în legătură cu aceste cuvinte, notăm că, după părerea noastră, cei care extind normele ortografiei actuale la textele secolului al XVI-lea nu țin cont de faptul că în problema lui *e-* și *ie-* ortografia actuală are un caracter mai mult sau mai puțin arbitrar : cu toate că la început de cuvînt sau de silabă se recomandă grafii diferite (*e* sau *ie*) — explicate prin tradiție ori prin vechimea mai mică sau mai mare a cuvîntului respectiv în limba noastră —, totuși, în exemple de felul celor de mai jos, în poziția avută în vedere, pronunția, am putea spune generală, este *ie*. Cu alte cuvinte, scriem pe de o parte *erbivor*, **el**, **este**, *alee* etc. și pe de altă parte **ierbar**, **ieri**, *ierta*, *femeie* etc., dar pronunțăm în ambele situații **ierbivor**, **iel**, **ieste**, **aleie**, **ierbar**, **ieri**, **ierta**, *femeie* etc. Faptul că, în privința lui *e* și *ie*, regulile ortografice actuale se abat în mod deliberat de la pronunție arată că nu este logic ca aceste reguli să fie aplicate *consecvent* scrierii românești vechi, care avea un foarte pronunțat caracter *fonetic* (nu fonologic). Lucrul acesta rezultă și din felul în care sînt scrise în CPB cele 35 de cuvinte-titlu cu 1 065 cuvinte-text indicate în notele 10 și 11. Astfel, din 28 de cuvinte-titlu cu 817 cuvinte-text care astăzi au la început pe *e-*, 26 de cuvinte cu frecvența 812 se scriu și în CPB cu *e-*, dar 2 cuvinte cu frecvența 16 au la început atît pe *e-*, cît și pe *ie-*[12]. Cît privește restul de 7 cuvinte-titlu cu 101 cuvinte-text care astăzi au la început pe *ie-*, situația acestora în CPB este următoarea : 5, cu frecvența 49, au la început pe *e-*, iar 2, cu frecvența 52, au la început pe *ie-*[13].

Datele de mai sus conduc la două soluții posibile.

a) În vremea și în locul în care a fost scris CPB vor fi existat anumite norme grafice (consacrate prin tradiție), care făceau ca unele cuvinte (din cele ce interesează aici) să se scrie cu *e* sau *ie* indiferent de pronunția lor. Împotriva acestei aserțiuni vorbesc cuvintele *evanghelie* și *evanghelist*, care în CPB cunosc atît grafia cu *e-*, cît și cu *ie-* (vezi nota 12). Adăugăm — de asemenea împotriva ideii de normă în această privință — și faptul că în textele cu care facem aici comparația apar grafii diferite față de CPB. Astfel, în CV, la *evanghelie*, găsim și *ie-* de două ori și *e-* o dată, iar la *evanghelist*, în unica apariție este utilizat *ie-* ; în CT, însă, *evanghelie* se scrie întotdeauna cu *e-* (*evanghelist* nu apare în acest text).

b) În vremea și în locul în care s-a scris CPB vor fi existat diferențe de pronunțare — regionale și populare — în raport cu limba română din zilele noastre la tipul de elemente lexicale de care ne preocupăm aici. Ne gîndim

---

[10] Este vorba de *e*, conj. , *ee*, interj. (?), *Efes*, *efesean*, *efesesc*, *Eghipet*, *eghiptean*, *el*, *Elada*, *elamit*, *Eleon*, *Elima*, *ellin*, *elusi*, *Emmor*, *ende*, *Eneia*, *Enoh*, *episcop*, *Erast*, *eres*, *Eseu*, *etiopscă*, *eu*, *evanghelie*, *evanghelist*, *Evtih*. La acestea se adaugă și formele lui *a fi* de tipul *este*, *era* etc. Precizăm că la formele lui *a fi*, precum și la cele ale cuvintelor-titlu *el* și *eluși*, nu am luat în considerație și ceea ce era scris cu ꙗ sau ѧ, de tipul ꙗлє, ꙗстє etc.

[11] Aici apar numai șapte cuvinte, și anume : *ieftin*, *Ieremia*, *ierna*, *iertare*, *Ierusalim*, *ieși*, *ieșit*.

[12] Cele care încep și cu *e-* și cu *ie-* sînt : ev < *an* > *ghelie*, 421/3 (4 ocurențe), și ie-*v* < *an* > *ghelie*, 219/4 (4 ocurențe) ; ev < *an* > *ghelistŭ*, 1/10 (1 ocurență) și iev < *an-* > *ghelistŭ*, 225/2 (1 ocurență). În afara acestora, toate celelalte 26 de cuvinte (vezi nota 10) încep cu *e-*.

[13] Cu *ie-* este scris Ie*remia*, 152/4 (1 ocurență) — cu precizarea că în slavă corespondentul este Єрємиѫ (!) — și Ier < *u* > *s* < *a* > *l* < *i* > *mŭ*, 9/3 (51 ocurențe ; în slavă se scrie tot cu ѥ-). Celelalte cinci cuvinte (vezi nota 11) au la început *e-*.

BDD-A24122 © 1985 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-24 01:54:22 UTC)

la faptul că nu numai la cuvintele mai noi în limba noastră, din punctul de vedere al vorbitorului din secolul al XVI-lea (în grafia actuală **ie***ftin*, **E**fes, **e***piscop* etc.), ci şi la cuvintele moştenite din latină (în grafia actuală **ie***rna*, **ie***rta*, **e***l* etc.) s-ar putea presupune, în locul unui *e* sau *ie-* clar, un arhifonem cu o pronunţare apropiată de *e*, ceea ce a determinat pe cel ce scria *fonetic* să utilizeze slova cea mai apropiată de imaginea lui acustică, adică *e*. Că aşa vor fi stat lucrurile rezultă pe de o parte din faptul că, dacă uneori „auzea" totuşi, *ie-*, atunci cel ce scria întrebuinţa pe *ie-* (şi nu pe *e-*) : **Ie***remia*, **Ie***rusalim*, **ie***vanghelie*, **ie***vanghelist* (pentru CPB, vezi notele 11—12 iar la situaţia din CV şi CT ne-am referit în text, mai sus). Interesant ni se pare că la cîteva cuvinte din CT, cel ce a scris „auzea" cînd *ie-*, cînd *e-* : **Ie***remia* (1 ocurenţă) — **E***remia* (20 de ocurenţe) ; **Ie***rihon* (1 ocurenţă) — **E***rihon* (5 ocurenţe) ; **Ie***rusalim* (62 de ocurenţe) — **E***rusalim* (4 ocurenţe). Pe de altă parte, în favoarea ideii că Є, є din chirilica din CPB trebuie citit *e-* (şi nu *ie-*) vorbeşte şi *scrierea consecventă, fără nici o „greşeală"*, cu Є, є la cuvintele moştenite din latină sau provenite din alte limbi, ceea ce poate proba că, din cauza unor pronunţii regionale[14] sau populare, cei ce scriau „auzeau" şi aici *e-* (şi nu *ie-*) : **e**, conj. (CPB, CV, CT), **e***ftin* (CPB, CV), **e***l* (CPB, CV, CT), **e***rna* (CPB, CV), **e***rta*, **e***rtare* (CPB, CT), **e***şi* (CPB, CV, CT) etc.

Părîndu-ni-se mai logică cea de a doua soluţie, potrivit căreia *în timpul şi în locul* în care s-a scris CPB vor fi existat în graiuri diferenţe de pronunţare faţă de zilele noastre, considerăm că trebuie respectată grafia din CPB, transliterînd, adică, întotdeauna pe Є, є, căruia îi acordăm, deci, exlusiv valoare de *e-*.

4. Un ultim fapt de limbă pe care îl luăm aici în discuţie este în legătură cu slova ѧ. Această slovă, numită *în*, trebuie interpretată în CPB în funcţie de locul pe care îl ocupă în cadrul cuvîntului, adică în poziţie *neiniţială* sau în poziţie *iniţială*.

În poziţie neiniţială, slova ѧ se întîlneşte sporadic în CPB, în cuvinte ca дєщиѧгѫнд, 107/5, вїѧю, 218/8 etc., la care, în locul unde apare ѧ, existenţa unui *î* care să preceadă pe *n* nu are justificare etimologică. Slova ѧ neiniţială mai apare şi într-un cuvînt ca ѧбльѧзыю, 418/7, unde existenţa lui *î* înainte de *n* este motivată etimologic, dar acest *î* este marcat grafic prin ь (ier). Admiţînd aceste lucruri, apreciem că în CPB slovei ѧ neiniţiale îi corespunde valoarea fonetică[15] notată în alfabetul latin prin *n*[16]: дєщиѧгѫндꙋ =*deştingîndu*, вїѧю=*viniu*, ѧбльѧзъю=*înblînziiu* etc. (pentru trimiteri vezi mai sus).

---

[14] În favoarea acestei idei pot fi invocate cîteva atestări din unele graiuri actuale (aşa cum apar ele în ALR), în care *e* iniţial sau de la început de silabă nu este preiotat : *dĭ ęle* (ALR II, harta 127, punctul 812), *evang'élie* (ALR II, MN 2 759, punctul 876), *trebue* (ALR II, harta 244, punctele 836, 858, 872, 928 etc.), *familie* (ALR II, harta 135, punctele 53, 64, 279, 334, 349, 353 etc.) ş.a.

[15] Andrei Avram, *Contribuţii la interpretarea grafiei chirilice a primelor texte româneşti*. V, SCL, XV, 1964, nr. 5, avansează ideea că, fonologic, în secolul al XVI-lea existau trei consoane nazale, dintre care două — notate prin м şi н — sînt „determinate", iar a treia — notată prin ѧ — este „nedeterminată" (p. 604—605).

[16] Pentru interpretarea lui ѧ intervocalic drept *ni*, vezi Mariana Costinescu, *op cit.*, p. 102.

BDD-A24122 © 1985 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-24 01:54:22 UTC)

În poziție inițială, slova ѧ este foarte frecventă în CPB, putîndu-se distinge două situații.

Prima situație se referă la cuvintele în care lui ѧ inițial îi urmează slova м sau н, cu condiția ca aceste cuvinte să nu fie formații românești cu prefixul *în-*. Întrucît la aceste cuvinte „nazalitatea" inițială este notată prin slovele м sau н, urmează că ѧ inițial este utilizat pentru sunetul marcat în alfabetul latin prin *î-* : ѧмблаю = *îmblaiu*, 219/9—10 ; ѧмблѣтєлє = *îmbletele*, 270/7 ; ѧмплѕсє = *împlu-se*, 208/7—8 ; ѧмплѣтѫ = *împlută*, 327/3; ѧмпѫрѫтѣса = *împărăteasa*, 88/13 ; ѧмпѫрѫтѣскѫ = *împărătească*, 308/20—21 ; ѧнкѫ = *încă*, 18/20 ; ѧндє = *înde*, 51/19 ; ѧнгоцитѣрѫ = *îngoțitură*, 328/1 ; ѧнотарѫ = *înotară*, 134/11 ; ѧнотарє = *înotare*, 244/13 etc.

Cea de a doua situație, întîlnită frecvent în CPB, privește cuvintele în care lui ѧ inițial îi urmează orice slovă. Menționăm aici posibilitatea că lui ѧ inițial să-i urmeze chiar și м (cu н nu este nici un exemplu de acest tip în CPB), dar numai în cuvinte formate pe terenul limbii române cu prefixul *în-*. Aceasta pentru că м aparține cuvîntului pe baza căruia a luat naștere formația prefixată și, ca urmare, slova ѧ are valoarea fonetică ce în alfabetul latin se redă prin succesiunea *în* : ѧмѕщїмсѧ = *înmulțiia-se*, 100/21 ; ѧмоулцирѫсѧ = *înmulțiră-se*, 69/9 etc.

O mențiune necesită și cuvintele în care lui ѧ inițial îi urmează slovele в sau п, întrucît în ultimul timp aceste cuvinte au fost transcrise de unii cercetători după normele ortografiei actuale, adică cu *îm-* drept corespondent pentru chirilicul ѧ (vezi Mariana Costinescu, *op. cit.*, p. 102). În ceea ce ne privește, considerăm că la transcrierea *Codicelui popii Bratul* (și în general a textelor chirilice din secolul al XVI-lea) nu trebuie generalizate diverse norme ale limbii române literare de mai tîrziu, ci transcrierea cu alfabet latin trebuie făcută de așa natură încît să indice cît mai fidel, în limitele posibilului, *specificul scrierii acestui text*, care poate trimite la *specificul vorbirii — regionale, populare sau arhaice — a celui ce a scris textul respectiv*.

Cel ce a scris CPB utiliza înainte de *b* și *p* fie slovele *îm-* (vezi mai sus ѧмблаю, ѧмплѕсє etc.), fie numai slova ѧ- : ѧблѫ, 332/13, ѧблѣторин, 422/9, ѧплє, 445/2, ѧплоутн, 60/10 etc. Aceasta înseamnă că cel ce a scris *nu avea o singură imagine acustică* a sunetelor avute aici în vedere, ci nazala de la începutul cuvintelor respective o percepea uneori ca *m* și atunci nota slova chirilică м (vezi mai sus ѧмблаю, ѧмплѕсє etc.), iar alteori ca *n* și atunci nota doar pe ѧ, în care, pe lîngă *î*, era cuprinsă și nazala *n*. De aceea, respectînd grafia celui ce a scris, la transcrierea cuvintelor ce conțin pe ѧ inițial urmat de в sau п, apreciem că ѧ avea valoarea fonetică de *în-* (*în-* urmat de *b* sau *p* este întîlnit și astăzi în pronunția neliterară)[17] : ѧблѫ = *înblă*, ѧблѣторин = *înblătorii*, ѧплє = *înple*, ѧплоут = *înplut* etc. (pentru trimiteri, vezi mai sus).

[17] În graiurile actuale se întîlnește sporadic *n* urmat de *f* în cuvinte ca *să înfla* (ALR II MN 6 939, punctul 362), *gînfat* — cu sublinierea autorului (ALR II, harta 106, punctul 858) etc.

BDD-A24122 © 1985 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-24 01:54:22 UTC)

În sfîrşit, ѧ iniţial poate fi urmat de orice slovă în afară de *m*, *n* şi *b*, *p* şi atunci are valoare fonetică neîndoielnică de *în-*: ѧкѫцѧ = *învăţa*, 51/19; ѧнгрѫпарѫ = *îngrupară*, 47/14–15; ѧдрѫцнмъ = *îndrăgimu*, 336/12; ѧкѣштѫ = *încheiată*, 52/13; ѧлѫоуитрѫ = *înlăuntru*, 52/19; ѧростирѫ = *înrostiră*, 154/19; ѧсь, conj. = *însă*, 1/7; ѧтрѫ = *întru*, 230/9; ѧфрькнѣзѫ = *înfrinează*, 280/15–16; ѧцѣлѣгѫ = *înţelegu*, 113/18; ѧчѣпѫтор = *începător*, 55/2–3; ѧшнкѫ = *înşivă*, 19/17; ѧцѣнѣкн, vb. = *îngenuchi*, 450/1–2 etc.

PHONÉTISMES RÉGIONAUX, POPULAIRES ET ARCHAÏQUES DANS CODICELE POPII BRATUL

RÉSUMÉ

L'étude de la phonétique de *Codicele popii Bratul* comparée à celle d'autres textes roumains anciens relève l'existence d'un mélange de particularités régionales, ce qui peut démontrer ou bien qu'on a affaire à des couches successives appartenant à des copistes divers, ou — plutôt — que celui qui avait écrit le texte provenait d'une zone à idiome de transition.

En examinant divers phonétismes en étroite liaison avec la graphie cyrillique, on arrive, parmi d'autres constatations, à celle que dans l'évolution de *de* + *ca* à *dacă* — d'une part — on doit admettre aussi la présence dans certaines régions de la forme *deacă*, éventuellement *decă* (qui n'est pas mentionnée dans la littérature de spécialité), et, d'autre part, la forme *dacă* este attestée dans les idiomes de type nordique avant la forme *daca* des idiomes du type méridional (voir 2).

En ce qui concerne l'apparition d'un yod devant *e-*, la variation libre présence de yod — absence de yod nous permet de parler d'un archiphonème que celui qui écrivait „entendait" (et notait) tantôt *e-*, tantôt *ie-*. Si l'on admet cette hypothèse, il s'ensuit que dans *Codicele popii Bratul* (éventuellement dans d'autres textes du XVIe siècle aussi) à la lettre cyrillique Є, Е il correspond dans l'alphabet latin *e-* et non pas *ie-* (voir 3).

Quant à la lettre ѧ, il faut y distinguer entre son emploi en position non initiale, lorsque dans *Codicele popii Bratul* elle marque en exclusivité le *n*, et son apparition au commencement du mot, lorsqu'elle note ou bien *î-* (si elle este suivie d'une nasale dans des mots que ne constituent pas de formations préfixées avec *în-*), ou bien *în-* (si elle apparaît dans des mots qui renferment le préfixe *în-*). Cette interprétation nous permet de ne pas appliquer de manière mécanique, dans la transcription de *Codicele popii Bratul*, les normes orthographiques actuelles, mais d'y admettre la variation de certaines formes telles *îmblaiu* < ѧмклаю — *înblă* < ѧблѫ (voir 4).

Facultatea de Filologie
Iaşi, Calea 23 August, nr. 11

BDD-A24122 © 1985 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-24 01:54:22 UTC)